

Mohammad Malek Khaznawi

Dr. Öğr. Üyesi, Adıyaman Üniversitesi
Eğitim Fakültesi, Arap Dili Eğitimi Anabilim Dalı

Asst. Prof. Dr., Adıyaman University, Faculty of Education, Department of Arabic Language Education

Adıyaman/Turkey

mfkh1977@hotmail.com

ORCID: 0000-0001-7179-3253

Hacı Çiçek

Dr. Öğr. Üyesi, Adıyaman Üniversitesi
Eğitim Fakültesi, Arap Dili Eğitimi Anabilim Dalı

Asst. Prof. Dr., Adıyaman University, Faculty of Education, Department of Arabic Language Education

Adıyaman/Turkey

hcicek02@hotmail.com

ORCID: 0000-0003-4735-6349

Makale Bilgileri

Makale Türü: Research Article

Geliş Tarihi: 11.02.2022

Kabul Tarihi: 31.05.2022

Yayın Tarihi: 15.06.2022

Yayın Sezonu: Haziran/June 2022

DOI: <https://doi.org/10.54958/iad.1071310>

Atıf/Citation: Mohammad Malek Khaznawi – Hacı Çiçek. “Modern Çağda Arap Gramerinin Yenilenmesi ve Kolaylaştırılmasına Dair Yapılan Çalışmalar = Studies on the Renewal and Simplification of Arabic Grammar in the Modern Age”. *İslami İlimler Araştırmaları Dergisi* 11 (Haziran 2022), 30-54. <https://doi.org/10.54958/iad.1071310>

İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale intihal taramasından geçirildi/This paper was checked for plagiarism.

Modern Çağda Arap Gramerinin Yenilenmesi ve Kolaylaştırılmasına Dair Yapılan Çalışmalar*

Öz

Malum olduğu üzere insanlar arası iletişimde en etkin araç, dil olgusudur. Her dilin kendine has bir grameri olduğu gibi Kur'an sayesinde küresel planda ölçekte önem kazanmış olan Arapçanın da gramer yönü vardır. Arapça literatürde buna nahiv denmektedir. Nahiv bilimi, Arapçayı yanlışlardan ayıklamak ve diğer milletlerin Araplara karışması sonunda dilin asil sahipleri olan Arapları, dil yanlışlarından korumak amacıyla doğmuştur. Çünkü zamanla nahiv ilmi, diğer ilimlerden etkilenmiş; zorluklar ve karmaşıklıklar hem nahiv ilmini hem icrasının devamını yavaşlatmıştır. Bu nedenle nahvin zorluğu ve etki alanının daraldığına dair

---

* Bu makale, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından 2017'de kabul edilen “Modern Çağda Arap Nahvine Dair Yenilikçi Hareketler” başlıklı yüksek lisans tezinin gözden geçirilmiş ve değiştirilmiş halidir.

dilbilimcilerin şikâyetleri artmıştır. Şikâyetlerin artması sonucunda nahvin yenilenmesi, öğrencilere kolaylaştırılması ve karmaşıklıktan arındırılması hakkında önceki ve modern gramerler tarafından birçok çalışma yapılmıştır. Halefu'l-Ahmer (ö.180/796), İbn Vallâd (ö.332/943), ez-Zeccâcî (ö.337/949), Ebû Cafer en-Nehhâs (ö.338/950), Ebû Bekr Muhammed ez-Zubeydî (ö.379/990), İbn Madâ el-Kurtubî (ö.592/1197), Selâme Mûsâ (ö.1958), Abdalmuteâl es-Saîdî (ö.1959), İbrâhîm Mustafa (ö.1381/1962), Emîn el-Hûlî (ö.1966), Ahmed Abdussattâr el-Cevârî (ö.1408/1988) ve Şevkî Dayf (ö.2005) onlardan bazılarıdır. Onların bu konuda fikirli birliği yaptıkları söylenemez. Ama her biri nahvin yenilenmesi konusunda farklı yorumlar yapmış, önerilerde bulunmuş, eserler kaleme almıştır. Bizim bu çalışmamız, nahiv sahasında yapılan çağdaş çalışmaların öne çıkanlarını ele almıştır. Aynı zamanda, yenilikçi nahiv çizgisinden uzak, araştırmacıları usandıran hem öğretmen hem öğrencilerin nefretine sebep olan geleneksel nahve alternatif nahvi amaçlayan çalışmalarını konu edinmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arapça, Nahiv, Tecdid, Modern Çağ, Kolaylaştırma

Studies on the Renewal and Simplification of Arabic Grammar in the Modern Age

Abstract

As it is known, the most effective tool in interpersonal communication is the language phenomenon. Just as every language has its own grammar, Arabic, which has gained global importance thanks to the Qur'an, also has a grammatical aspect. In Arabic literature, it is called nahw. Nahw science was born in order to protect Arabic from mistakes and to keep Arabs, who were the original owners of the language, away from language mistakes after other nations mixed with Arabs. Because over time, this branch of science was influenced by other sciences; difficulties and complexities slowed down both grammar and the continuation of its execution. For this reason, linguists' complaints about the difficulty of syntax and the narrowing of its area of influence have increased. As a result of the increase in complaints, many studies have been carried out by previous and modern grammarians on the renewal of the nahw, making it easier for students and clearing it of complexity. Halafu'l-Ahmar (d.180/796), Ibn Wellad (d.332/943), ez-Zaccaci (d.337/949), Abu Cafar an-Nahhas (d.338/950), Abu Bakr Mohammad ez-Zubaydî (d.379/990), Ibn Madâ al-Qurtubi (d.592/1197), Salama Musa (d.1958), Abdalmuteâl es-Saîdî (d.1959), Abraham Mostafa (d.1381/1962), Emin al-Hûlî (d.1966), Ahmed Abdussattâr al-Cawârî (d.1408/1988) and Şawkî Dayf (d.2005) are some of them. It cannot be said that they are unanimous in this regard. But each of them made different comments on the renewal of the syntax, made suggestions and wrote works. This study of ours has focused on the most important modern studies in the field of syntax. At the same time, it has focused on the studies aiming to be an alternative to the traditional nahw, which is far from the innovative nahw line, which makes the researchers tired and hated by both teachers and students.

Keywords: Arabic, Grammar, Renewal Movements, Modern Age, Simplification

Giriş

Bilindiği üzere içinde çelişki bulunmayan¹ Kur'an, ayetleri apaçık olmak üzere², fasih, belîğ bir şekilde Arapça olarak nazil olmuştur.³ Kur'an'ın Arapça olarak nazil olması, Arapçayı diğer dünya dilleri arasında önemli bir konuma oturtmuştur. Bu nedenle gerek Arap olsun gerekse Arap olmayan dilbilimciler olsun, Arap dili ve edebiyatına katkıda bulunmuşlardır. Hatta bu katkıdaki payın, Arap olmayan dilbilimcilere ait olduğu denirse, mübalağa yapılmış sayılmaz. Mesela Sîbeveyhi (ö.194/809), İbn Cinnî (ö.395/1005) ve Zemahşerî (ö.538/1143) gibi dilbilimciler, onlardan bazılarıdır.

Nahiv ilmi, kronolojik bağlamda birçok süreçten geçmiş, Arapçayla ilgilenen dilbilimciler tarafından büyük ilgi görmüştür. Bu alanda, nahve dair birçok yorucu çalışma yapılmıştır. Onlar sayesinde nahiv, dili korumuş ve fasih konuşulmasını sağlamıştır.

Modern çağa gelindiğinde nahvin yenilenmesi konusunda görüş ve taleplerin çoğaldığını görüyoruz. Onların, nahve yeni bir format verdiklerini; oldukça basit kurallara dayanan bir nahvi oluşturmak amacıyla araştırmalara başvurdukları müşahade edilmektedir. Doğal olarak nahiv alanında birçok araştırma yapılmış, eser kaleme alınmıştır. Bu çalışmalarda daha önceki teliflerde görülmeyen, nahiv bilgilerince kullanılan farklı sözcük ve istilahlara yer almıştır.

1. Yenilikçi Kavramların Bazı Türevleri

Burada, asıl konuya geçmeden önce nahvin yenilenmesi hakkında yapılan araştırma ve çalışmaların ele aldığı ve öne çıkmış ihyâ, ıslâh, tecdîd ve teysîr gibi müradif kavramlar ele alınacaktır. Söz konusu kavramlar şunlardır.

1.1. İhyâ

İhyâ kelimesi, “ehyâ “filinin mastarıdır “yahyâ” ve “hayy” sözcükleri “yaşıyor ve yaşayan” anlamlarına gelmektedir. “Hayat” kelimesi, “mevt” kelimesinin zıddıdır. Dolayısıyla *canlı olan her şey de ölü*’nün zıddıdır. “Hayy” kelimesinin cemi/çoğulu ise “ehyâ” şeklinde gelir. Bu kökten gelen “ehyâhu”, “*Ona can verdi, onu yaşattı, diriltti*” anlamına gelmektedir. Bu kelime Kur'an'da şu şekilde ifade edilmektedir:

“*Bunların hepsini yapan kişi, ölüyü diriltemez mi?*”⁴

Bu ayete göre “ihyâ” “ölümden sonra diriliş” demektir. Yani “ölen kimseyi hayata yeniden döndürmektir.”

Nahvin yenilenmesi amacıyla ihyâ terimini ilk defa 1937'de İbrâhîm Mustafa (ö.1381/1962) kullanmıştır.⁵

¹ Zümer, 39/28.

² Fussilet, 41/3.

³ Bkz. Yusuf, 12/2; Tâhâ, 20/113; Şûrâ, 42/; Zuhuruf, 43/3; Ahkâf, 46/12.

⁴ Kıyâme, 75/40. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mukerrem, *Lisânu'l-Arab*, (Beyrût: Dâru Sâdir, 1414), 14/211-212.

⁵ İbrâhîm Mustafâ, *İhyâ'u'n-Nahv*, (Kâhire: 1992), Mukaddime, 1.

1.2. Islâh

Bu kelime, “eslehe” fiilinin mastarıdır. Bu sözcüğün anlamını aşağıdaki şekilde örneklemek mümkündür: “İyi ve yararlı olanı yaptı.”; “Onun bozulan tarafını düzeltti.”; “İkisinin arasındaki düşmanlık ve ayrılığı yok etti.”; “Neslini iyi kimseler oluşturdu” anlamlarına gelmektedir. Islah kelimesi, *ifsad* kelimesinin zıddıdır. *Istislâh* ise düzeltmek, düzeltmeyi istemektir. *Islâh* kelimesi, aynı zamanda “*fesadı yok etmek, onun yerine yararlı bir şeyi getirmek*” demektir.⁶

Kur’ân’da, konuya dair şu ayetler mevcuttur: “Şayet müminlerden iki topluluk, birbirleriyle savaşırsa onların arasını düzeltiniz!”⁷ “Allah’a karşı gelmekten sakının, aranızı düzeltin!”⁸

Islah kelimesini önemseyenlerin amaçları, zamanla nahivde yer alan ve ayıklanması gereken fazlalıkları ele almaktır.⁹

1.3. Tecdîd

Tecdîd kelimesi “ceddede” fiilinin mastarıdır. Mesela “Ceddede’ş-şey’e”, “onu yeniledi”; “Teceddede’ş-şey’ü” ise “yenilendi” anlamlarına gelir.

“Cedîdân” ise “gece” ve “gündüz” zaman dilimleri için kastedilir. Çünkü gece ile gündüz, yer değiştirmek suretiyle yenilenirler, eskimezler.¹⁰

Nahiv ilmi alanında kaleme alınan birçok çalışma, *tecdîd* terimini bazen “metinler” bazen de “başlıklar” şeklinde ele almıştır. Bu konuda Şevkî Dayf (ö.2005) ve Afif Dimaşkiyye’nin (ö.1417/1996)¹¹ aynı adları taşıyan *Tecdîdu’n-Nahv* adlı telifleri örnek olarak verilebilir.¹²

1.4. Teysîr

Teysîr, *يَسَّرَ* fiilinin mastarıdır. *يَسَّرَ الشَّيْءَ* denildiğinde “o şeyi kolaylaştırdı, kolay hale getirdi” kastedilmiş olur. Teysîr kelimesinin kökü olan “yüsr”, insan hakkına nazik ve yumuşak davranma; hayvan için ise boyun eğme ve teslim olma anlamında ifade edilir. Mufâale bâbindan ise müsamahakâr ve anlayışlı olma manasına gelir. Nitekim bir hadiste “إِنَّ هَذَا الدِّينَ يُسَّرُ” buyurulmuştur ki anlamı ise “Doğrusu bu din, kolaydır, hoşgörülüdür”¹³ demektir.

⁶ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, 2/516.

⁷ Hucurât, 49/9.

⁸ Enfâl, 8/1. Ayrıca bkz. Ahkâf, 46/15.

⁹ Abdolvâris Mebrûk Saîd, *fî Islahi’n-Nahvi’l-Arabî-Dirâse Nakdiyye-* (Kuveyt: Dâru’l-Kalem, 1985), 87; Hâlid b. Abdulkarîm Besendî, *Muhâvalâtu’t-Tecdîd ve’t-Teysîr fî’n-Nahvi’l-Arabî*, (Riyâd: Mecelletu’l-Hitâb es-Sekâfi, 2008), 6.

¹⁰ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, 14/211-212.

¹¹ Şevkî Dayf, *Tecdîdu’n-Nahv*, (Kâhire: Dâru’l-Maârif, ts), 3; Afif Dimaşkiyye, *Tecdîdu’n-Nahv*, (Lubnan: Ma’had el-İnmai’l-Arabî, 1981).

¹² Şevkî Dayf, *Tecdîdu’n-Nahv*, 3.

¹³ Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâil Buhârî, *Sahîhu’l-Buhârî*, (Dimaşk: Dâru İbn Kesîr, 1993), 1/23.

Ahmed Abdussettâr el-Cevârî'ye (ö.1408/1988) göre teysîr, “nahvi kolaylaştırmak, kısaltmak, nahiv konularından zorlukları çıkarıp onda yeni çılgırlar açmak” demektir.”¹⁴

2. Nahvi Ortaya Çıkaran Faktörler

İslâm'dan önceki Arap toplumunda nahiv ilmi pek bilinmiyordu. Bunun temel nedeni, Arapların sağlam fitrat ve mizaçlarından dolayı nahve ihtiyaç duymamalarıdır. Araplar, İslâm'dan önce bu konuya pek eğilmediler. Çünkü onlar, zaten anadillerini konuşuyorlardı.¹⁵ İnsanların gruplar halinde İslâm'a girmesi ve çeşitli dillerin birbiriyle iletişime geçmesinden sonra Arapçada bozulmaların başladığı söylenebilir.¹⁶ Bazı etkenler, nahvin kaideler çerçevesinde oluşturulma ihtiyacı doğdu; zira bunu zorunlu hale getiren bazı faktörler mevcuttu.

Burada nahvi ortaya çıkarılan faktörleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

2.1. Dinî Faktörler

Nahvin ortaya çıkmasındaki en önemli etkenin, din olduğu söylenebilir. Bu, Müslümanların, Kur'an'ın ayetlerini açık ve güvenilir biçimde okuma duyarlıklarından ileri gelmektedir. Özellikle de sosyal hayattaki konuşmalarda gramer noktasında yapılan yanlışlar¹⁷, Hz. Peygamber döneminde İslam'ın zuhuruyla ortaya çıkmıştı. Hz. Peygamber, dil hatasına düşen birini duyduğunda “*Kardeşinize doğru olanı gösterin, çünkü o yanlış yaptı*”¹⁸ demiş, tehlikeye dikkat çekmiştir. İslamî fetihlerden sonra Araplar yabancı milletlerle karıştı. Dilin yanlış kullanılması konusunda doğal olarak tehlikeler arttı. Âlimler, dilin yanlış kullanılmasından kaynaklanan bu tehlikeden ötürü Kur'an'ın kötü okunmasından ve anlamının bozulmasından endişelendiler. Bunun üzerine, bir Arapça gramerinin oluşturulmasını gerekli gördüler.¹⁹

2.2. Milli Faktörler

Allah, Arapların içinden bir elçi gönderdi. Onların diliyle Kur'an'ı indirdi. Böylece insanlık aleminde Araplar büyük bir saygınlık kazandı. Allah, bu konuda şöyle buyurmuştur: “*Biz, o Kitabı anlayasınız diye, Arapça bir Kur'an olarak indirdik*”²⁰

¹⁴ Ahmed Abdussettâr el-Cevârî, *Nahve't-Teysîr Dirâse ve Nakd Menhecî*, (Bağdad: Matbaatu'l-Macma'i'l-İlmî el-İrâkî,1984), 15.

¹⁵ Abullâh b. Hamd el-Hasrân, *Merâhilu Tatavvuri'd-Dersi'n-Nahvî*, (İskenderiye: Dâru'l-Ma'rife el-Câmiyye, 1993), 13.

¹⁶ Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan ez-Zubeydî, *Tabakâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Luğaviyyîn*, nşr. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm, (Kâhire: Dâru'l-Maarif, 1973), 11. Daha geniş bilgi için bkz. Ayşe Tokay, *Nahvin Doğuşu*, (Ankara: Gece Kitaplığı, 2020), 90-130.

¹⁷ Şevkî Dayf, *el-Medârisu'n-Nahviyye* (Kâhire: Dâru'l-Maarif, ts), 11.

¹⁸ Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Mustedrek 'alâ's-Sahihayn*, (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1990), 3/ 477.

¹⁹ Ahmed Cemil Şâmî, *en-Nahvu'l-Arabî Kadâyâh ve Merâhilu Tatavvurih*, (Beyrût: Dâru'l-Hadâra, 1418), 23-24. Ayrıca bkz. İbn Haldun, Ebû Zeyd Veliyyuddîn Abdurrahmân b. Muhammed et-Tûnusî, *Dîvânu'l-Mubtade ve'l-Haber fî Eyyâmî'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve men-Aşarahum min-Zevî's-Şe'ni'l-Ekber*, (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.), 201.

²⁰ Yusuf, 12/2.

Bu olay, Arapların, dilleriyle iftihar etmesine neden olmuştur. Bu övünç, onların, dillerine karşı ve doğacak dil bozulmaları konusunda duyarlılıklarını artırdı. Bu nedenle Araplar, Arapçanın yabancı dillerin arasında eriyip yok olmasını diye bir gramerin oluşturulmasında duyarlı davrandılar.²¹

2.3. Sosyal ve Toplumsal Faktörler

Bu alandaki faktörlerin başında, Arapça öğrenen diğer ulusların, Arapçayı doğru konuşabilmeleri için, kelime ve cümle yapılarını içeren bir metodolojiye ihtiyaç duymaları gelmektedir.²²

Buna Arap Yarımadası dışında doğan Arapların, diğer milletlerin grameriyle konuşması, birçok Arap çocuğun yabancı annelerin lehçesinden etkilenmesi de eklenebilir. Onlar, Kur'ân-ı Kerîm'i ve Hz. Peygamber'in hadislerini iyice anlayabilmek için Arap dil gramerini zorunlu gördüler. Başka bir sebep ise Arapça bilenlerin, toplumun gözünde yüksek bir statüye erişme ölçüsü, onların dili fasih şekilde konuşması olmuştur.²³

Mesela Ebû Şubrume et-Tufeylî'nin (ö.144/761)²⁴ şu tespiti, Arapçanın toplumda ne kadar önemli olduğunun bir göstergesidir: "Şayet, küçük görüldüğün birilerinin gözünde büyümek istiyorsanız, Arapçayı öğrenmeye çalışın!"²⁵

2.4. Siyasal/Politik Faktörler

Her konuda İslâm kardeşliğine davet eden Raşit Halifeler dönemi sona erdikten sonra hilafet, Arap devletine dönüştü. Emevîler, "ısıracı" zalim bir idare oluşturdu. İdareciler, etnik temele dayalı bir yönetim biçimi oluşturdu. Bu nedenle Müslümanlar, Arap olan ve olmayan (Mevâli) diye ayrıştı. Kur'ân ve devletin dili Arapça, Emevîler tarafından bir üstünlük ve hâkimiyet aracı olarak kullanıldı. Bundan dolayı devletin üst bürokrasisine az sayıda Mevâli erişebildi. Buna mukabil, Muâviye (ö.60/680) döneminde, Mevâliden hiç kimsenin getirilmediği Beytül-mal idaresine, Hıristiyan Araplar getirildi.

Dilbilimci Ebu'l-Esved ed-Du'elî (ö.69/688) ile öğrencileri sayesinde Arapçayı öğrenen Mevâli kökenli dilbilimciler, Ebu'l-Esved ile öğrencilerinin yanlışlarını gördüler ve nahiv bayrağını Arapların elinden almaya başladılar. Onlar, Ebû Amr b. el-Alâ (ö.154/774), Halil b. Ahmed el-Ferahidî (ö.170/786), Bekr b. Muhammed b. Habîb Ebû Usmân el-Mâzinî (ö.249/863) gibi Arap kökenli dilbilimcileri yetiştirdiler. Mevâlîler, Emevi çağının sonundan itibaren, Irak'ta hayatın tüm alanlarına iştirak

²¹ Dayf, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, 12.

²² Dayf, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, 12.

²³ Hasrân, *Merâhilu Tatavvuri'd-Dersi'n-Nahvî*, 34.

²⁴ Geniş bilgi için bkz. Şemsuddîn Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed Kaymâz ez-Zehebî, *Siyeru A'lami'n-Nubelâ*, (Beyrût: Muessesetu'r-Risâle, 2001), 6/348.

²⁵ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Muslim ed-Dineverî, *Uyûnu'l-Ahbâr*, (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1418), 3/172.

ettiler. Hatta Abbasî devletinde birinci derecede yer aldılar. Böylelikle onlar için din ve devlet dili olan Arapça, bir servet ve zenginlik kaynağı haline geldi.²⁶

3. Nahvin Kurallarını İlk Koyanlar

Nahvin kurallarını ilk koyan dilbilimciler hakkındaki görüşler, farklılık arz etmektedir. Bu konuda ilk dilbilimciler ile modernist dilbilimciler, görüş birliği içinde olmamıştır. O görüşleri kısaca şöyle özetleyebiliriz.

Nahiv ilminin kurallarını koyma hususunda önceki dilbilimcilerin görüşleri, oldukça farklıdır. Enbârî (ö.577/1182), nahiv kurallarını ilk koyan kişinin Hz. Ali (ö.40/661) olduğunu, aynı ilmi, ondan Ebu'l-Esved ed-Duelî'nin aldığını belirtirken²⁷, Muhammed b. Sellâm el-Cumahî (ö.231/845), Arapçanın temelini ilk atıp metodolojisini belirleyen ve veznini vurgulayan ilk kişinin, Ebu'l-Esved ed-Du'elî olduğunu vurgulamıştır.²⁸ Başkalarına göre Arapçanın temel kurallarını koyan ilk kişi, Abdurrahman b. Hurmuz'dür (ö.117/735). Zira Abdurrahman, nahiv kurallarını ve Kureyş'in soy ağacını en iyi bilen kimsedir. Farklı düşünenler ise nahiv kurallarını ilk yazan kişinin Nasr b. Âsım ed-Duelî el-Leysî (ö.89/707) olduğudur. İbnu'n-Nedîm (ö.438/1047) ile²⁹ Ebû Bekr ez-Zubeydî'ye göre ise nahiv kurallarını ilk oluşturan kişi, Abdurrahman b. Hurmuz ve el-Leysî'dir.³⁰

Carl Brockelmann (ö.1956), Ebu'l-Esved ed-Duelî'nin nahiv ilmine dair çalışmalarını ve Arapçaya katkısını reddetmektedir.³¹ Ahmed Emîn (ö.1954), Ebu'l-Esved'e ait çalışmanın, Kur'ân-ı Kerîm'i noktalamayla sınırlı olduğu görüşünde iken³² dilbilimci İbrâhîm Mustafa ise nahvin temel kurallarını ilk koyan kişinin, Abdullah b. Ebû İshak el-Hadramî (ö.127/745) olduğunu söylemektedir. Saîd el-Afgânî (ö.1417/1997) birçok kişinin, Ebu'l-Esved'in nahvin temelini attığı görüşünde ittifak ettiğini söylemiştir. Bu konuda Muhammed Tantâvî (ö.1379/1959)³³ Saîd el-Afgânî'nin görüşünü desteklemiştir.

4. Nahvin Zorluğu ve Tecdid Düşüncesinin Ortaya Çıkışı

Nahve dair yenilikçi çalışmalar, gramerin öğretimindeki sorunlara dayanmaktadır. Bu sorun hem dilbilimci hem öğrencilerle ilgili bir sorundur.

²⁶ Temmâm Hassân, *Kitâbu'l-Usûl Dirâse Ebistemolojyye li'l-Fikri'n-Nahvi İnde'l-Arab*, (Kâhire: Âlemu'l-Kutub, 2000), 27-28.

²⁷ Ebû'l-Berekât Kemâluddîn Abdurrahmân b. Muhammed İbnu'l-Enbârî, *Nuzhetu'l-Elîbbâ fi Tabakâti'l-Udebâ*, (Ürdün: Mektebetu'l-Menâr, 1985), 17-19. Geniş bilgi için bkz. Mehmet Cevat Ergin, Arap Nahvinin Doğuşu, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7/2 (Diyarbakır: 2005), 111-141.

²⁸ Muhammed b. Sellâm el-Cumahî, *Tabakâtu Fuhûli's-Şu'arâ*, (Cidde: Dâru'l-Medenî, ts.), 1/12.

²⁹ İbnu'n-Nedîm, Ebû'l-Ferec Muhammed b. İshâk, *el-Fihrist*, (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1997), 1/61.

³⁰ Zubeydî, *Tabakâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Luğaviyyîn*, 26.

³¹ Carl Brockelmann, *Târihu'l-Edebi'l-Arabî*, çev. Abdulhalîm Naccâr, (Kâhire: Dâru'l-Maârif, 1959), 3/23.

³² Ahmed Emîn, *Duha'l-İslâm*, (Kâhire: el-Heyetu'l-Misriyye, ts.), 3/285-286.

³³ Tantâvî, *Neşetu'n-Nahv ve Târihu'Eşheri'n-Nuhât*, 27.

Birçok dilbilimci, bu sorunu gündemine almıştır. Örneğin Câhız'ı (ö.255/869) nahvin karmaşıklığından şikâyet eden biri olarak görüyoruz.³⁴ İbrâhîm Mustafa, uzmanınca bile kolay anlaşılmayan, ibareleri ayırt edilmeyen, öğrenciyi kaideleriyle bıktıran; anlamaya çalışanı çileden çıkararak bir belagat örneğini gördüğünü, bu nedenle nahvi kolaylaştırıp öğrencinin zihnine yaklaştırma; onun sistemine ilişkin bazı kaideler koymaya yönelik eserler yazıldığını³⁵ belirtmiştir. Alî Ebu'l-Mekârim de (ö.2015) aynı görüşleri paylaşmaktadır.³⁶

5. Nahiv Kitaplarında Öne Çıkan Noksanlıklar

Arap dili ve edebiyatıyla ilgilenen dilbilimciler, nahvin bazı eksik noktalarını tespiti çalışmıştır. Onların tespit ettiği noksan tarafları aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür:

5.1. Düzensizlik

Bu sözcükle, nahiv kitaplarındaki yöntemin sağlam olmadığı kastedilmiştir. Buna en çarpıcı örnek, nahiv alanında yazılan en meşhur ve en çok iz bırakan Ebû Bişr Amr b. Osmân Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb* adlı eseridir. Ne var ki Sîbeveyhi, metodolojik bağlamda belli bir çizgide yürümemiştir.

Sîbeveyhi, kaleme aldığı eserinde, daha sonra verilmesi gereken bazı konuları öne almış, önce verilmesi gereken bazı konuları ise sona bırakmıştır. Kimi konuları asıl yerine koymamış, aynı konuya ait problemleri bir insicamla ele almamıştır. Aksine o, konuları farklı şekilde bâblara ayırmış, bazen bilginin bir kısmını birinci konuda, diğer kısmını ise sonraki konuda vermiştir.³⁷

5.2. Dilin Donukluğu ve Karmaşıklığı

Nahivle ilgili birçok çalışma, gereksiz nahiv örnekleri, işaret ve hükümleriyle dolmuştur. Hatta bu çalışmalarda dil üslubu, anlaşılmaz hale gelmiştir. Bunlara örnek olarak, birçok yönden Farsçadan etkilendiği belli olan Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'ındaki dili, haşiye diline dönmüştür. Ebû'l-Feth Osmân İbn Cinnî için de aynı söylenebilir. O, Arap olmadığından, eserlerinde söz ve cümlelerini gereksiz uzatmıştır.

5.3. Nahiv Kitaplarında Cansız, Duygusuz Örneklerin Varlığı

Bununla, çalışmalarda gerçek hayatla ilgisiz birçok örnek ve teorik kurallarla yetinilmiş olması kastedilmiştir. Bu ise nahvi öğrenmeye başlayanların bir kısmında, eserlerdeki kaidelerin, verilen örneklerle sınırlı olduğu intibamı uyandırmaktadır. Bu itibarla öğrenci, aynı nahiv kuralını başka misallerde uygulamada zorluk çekmektedir. Yani öğrenci, nahivden yararlanmamakta ve ondan zevk almamakta, kuralları belîğ bir formda diğer ibarelere uygulayamamaktadır.³⁸

³⁴ Ebû Usmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhız, *el-Hayavân*, (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1424), 1/62.

³⁵ İbrâhîm Mustafâ, *İhyâu'n-Nahv*, (önsöz), b.

³⁶ Ali Ebû'l-Mekârim, *Usûlu't-Tefkîrî'n-Nahvî*, (Kâhire: Dâru Çarîb, 2006), 7.

³⁷ Hadîce el-Hadîsî, *Kitâbu Sîbeveyhi ve Şurûhuh*, (Bağdad: Dâru't-Tadâmun, 1967), 88.

³⁸ Bkz. Abdolvâris Mebrûk, *fi İslâhi'n-Nahv*, 28.

5.4. Dilbilimcilerin Metotları

Nahvi öğretimde Arap nahivcilerinin metotları oldukça çeşitlenmiştir. Kimisi nahve dair araştırma ve incelemesini, o ilmin bölümlerini, delalet ettiği anlamları bir araya getirdikten sonra kaidelerini koymuştur. Ne var ki dilbilimle ilgili yapılan bu çalışma, onu bazı noksanlıklardan uzak tutamamıştır. O eksiklerin en önemlileri şunlardır:

1. Dilin edebî düzeyine göre davranmamaktır. Burada kastedilen düzey hem cahiliye hem İslam dönemindeki şiir ve nesrin düzeyidir. Bu yanı sıra düşmedeki sebep ise dilbilimcilerin gerek genç gerekse ihtiyar gerek erkek gerekse kadın gerek dili en üst seviyede gerekse günlük hayatın dar bir alanında konuşan olsun, bütün Arapların, Arapçayı kendi doğal akışı içinde konuştuklarına inanmalarıdır.³⁹ Buna dair en canlı örnek ise Celâlüddin Suyûtî'nin (ö.911/1506), Ebû Saîd Abdülmelik Asmaî'den (ö.216/831) naklettiği şu sözdür: "Ben, Dariyya'da kendi aralarında kasideler söyleyen çocuklara rast geldim. Kasideleri dikkatimi çekti, onlara kulak verdim. Çocukların dediklerini yazayım derken ihtiyar bir adam, bana dönerek: Sen, bu miniklerin dediklerini mi yazıyorsun, diye beni azarladı."⁴⁰ Burada Asmaî, çocukların söylediklerinin edebî olup olmadığına dikkat etmemiştir.

2. Arapça kaidelerin koyulmasında şiirin bir başına yeterli olmadığı bilinmekle beraber nahivcilerin, şiiri bu faaliyete temel almalarıdır. Malum olduğu üzere şiirin kendine ait bir dili vardır. Onun, vezin ve kafiyelerin gereklerine uyması zorunludur. Mesela şairin yaptığı bazı işlemler, yazarlar tarafından hoş karşılanmaz. Bunun için vahiv metodolojisini sadece kurallara ve şiirin mantalitesine dayandırmak, Basra ve Kûfe ekolü nahivcileri arasında birçok farklılığa neden olduğu gibi kimi dilbilimcilerin de kendi kuralları bağlamında sıkıntıya düşmesine neden olmuştur.⁴¹

3. Yunan bilimlerinin Arapçaya çevirilmesinden sonra dilin felsefe ve mantıktan etkilenmesidir. Tercüme faaliyeti, dilbilimcileri nahvi anlama, problemlerini kavramada o kadar etkiledi ki onları nahvin aslî kurallarının dışına itti.⁴²

4. Ölçü/vezin metodunu kullanmada sınırı aşmak, o metodu nahvi anlamada bir yöntem olarak kabul etmektir. Bunu kabul edenler, duyulmamış da olsa, mantıksal kıyas yoluyla bir şeyi kabul eder hale geldiler. Öyle ki onlar, nahvin kuralları temelinden değil, kıyas esası bağlamında bir kabilenin lehçesini, diğer bir kabilenin lehçesine üstün sayar oldular.⁴³

³⁹ Abdolvâris Mebrûk, *fi İslahi'n-Nahv*, 29.

⁴⁰ Abdurrahmân b. Ebû Bekr Celâluddîn es-Suyûtî, *el-Muzhir fi 'Ulûmi'l-Luğa ve Envâihâ*, (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998), 1/109.

⁴¹ Mehdî el-Mahzûmî, *Medresetu'l-Kûfe ve Menhecuhâ fi Dirâseti'l-Luğa ve'n-Nahv*, (Beyrût: Matbaatu Mustafâ el-Bâbî, 1985), 335.

⁴² Abdolvâris Mebrûk, *fi İslahi'n-Nahv*, 30.

⁴³ Bişr, Kemâl, *el-Luğatu'l-Arabiyye Beyne'l-Vehm ve Sûi'l-Fehm*, (Kâhire: Dâru Garîb, 1999), 139-140.

5. Ta'lilde (delil getirme/nedensellik) konusunda aşırı gitmektir. Ta'lil olayı, nahvin doğuşuyla birlikte ortaya çıkmıştır. Bu metot, nahiv kuralına dayalı olarak "niçin" sorusuna karşılık, muhataba verilen ilk açıklamayla başlamıştır.⁴⁴ Ancak durum, daha sonra farklılaşmış, karmaşık bir hal almıştır. Hatta nahvin bilimsel durumu kötüleştirmiş, söz konusu tehlike nahvin bütün konularına ve bâblarına sirayet etmiştir. Öyle ki dilbilimciler, ellerindeki mevcut dile dair olguları ve nahve ilişkin hükümleri delillendirmiş; onun varlığı konusunda da çeşitli nedenler aramışlardır. Böylece nahivde aklî çalışma, giderek niteleyici objektif çalışmanın yerini tutmuştur. Böylece nahvin konuları, soyut meselelere benzer bir hal almıştır.⁴⁵

Nahivde illet metoduna ilgi gösterme öyle önemsendi ki bazı bilginler bu konuya dair müstakil eserler kaleme aldılar. Bu hususta Kutrub'u (ö.210/825) ve el-Mâzinî'yi (ö.249/863) örnek vermek mümkündür.⁴⁶

Bunlara, cümlede âmil nazariyesi konusunda aşırı duyarlılığı, yorum ve takdirlerde gizli sözcük yerleştirmede ifrata kaçmayı, nahivle ilgisi ve ona hiçbir katkısı olmayan şeylere başvurmalarını⁴⁷ eklemek mümkündür.

6. Nahiv Hakkında Yapılan Yenilikçi ve Kolaylaştırıcı Çalışmalar

6.1. Nahvi Kolaylaştırmak Adına Yazılan Eserler

Eski dilbilimciler, öğrencilerin, nahiv ilmini öğrenme bağlamında sıkıntı yaşadıklarını anladılar ve nahvi, önceki formuyla uyumlu şekilde sunmayı sağlayacak eserler yazmaya yöneldiler. Bundan amaç ise genelde Arapçayı özeldede öğrencilerin nahiv ilmini öğrenmelerini kolaylaştırmaktır. Kolaylaştırma faaliyeti iki şekilde ortaya çıkmıştır.

Birincisi, nahve ilmî metotlar kazandırma bağlamında; ikincisi ise dilbilimsel ihtilaflardan uzak durma, dilbilimle ilgili terimler, bazı dilbilimsel konulara ihtiyaç duymama gibi metotlar noktasında icra edilmiştir. Burada bazı örnek eserleri vermek istiyoruz.

6.1.1. Halefu'l-Ahmer: Mukaddimetu fi'n-Nahv

Halefu'l-Ahmer'in (ö.180/796) bu çalışması, nahiv alanında kaleme alınmış en eski muhtasar sayılmaktadır. Yazar eserin girişinde eseri yazma gerekçesini şöyle açıklamıştır:

"Nahivciler ile Arapçayla ilgilenenlerin, konuları uzattıkça uzattıklarını; illetleri sürekli çoğalttıklarını, öğrencilerin ihtiyaç duyduğu kısa ve özlü yöntemleri göz ardı ettiklerini; nahve yeni başlayan öğrencinin onu kolayca anlayıp kavramasını ihmal ettiklerini gördüm. Bundan dolayı öğrencileri uzun ibarelerden uzak tu-

⁴⁴ Mulah, Hasan Hamîs Saîd, *Nazariyyâtü't-Tal'il fi Nahvi'l-Arabî Beyne'l-Kudamâ ve'l-Muhdesîn*, (Ürdün: Dâru's-Şurûk, 2000), 16.

⁴⁵ Hasan Avn, *Tatavvuru'd-Dersi'n-Nahvî*, (Kâhire: Ma'hadu'l-Buhûs ve'd-Dirâsâtü'l-Arabiyye, 1970), 72-73.

⁴⁶ Ahmed Muhtâr, *el-Bahsu'l-Luğavi İnde'l-Arab*, 149.

⁴⁷ Ahmed Muhtâr, *el-Bahsu'l-Luğavi İnde'l-Arab*, 142, 152.

tacak bir eser yazmaya karar verdim. Sonunda elinizdeki bu çalışmayı yazdım. Çalışmada ne usulü ne edatları ne delilleri ihmal ettim. Onları okuyup inceleyen ve ezberleyen, ister bir kitap ya da bir şiir yazsın; ister bir hutbe irad etsin, onun dilini ideal hale getirecek tüm kuralları çalışmamda bulacaktır.⁴⁸

6.1.2. Ebû Cafer en-Nehhâs: Kitâbu't-Tuffâha fi'n-Nahvi'l-Arabî

Ebû Cafer en-Nehhâs'ın (ö.338/950)⁴⁹ bu eseri, küçük bir çalışmadır. Müellif, nahvin bütün ilke ve kurallarını, otuz bir bölümde ele almıştır. Eserinde sarf konusunu ele almamıştır. Nahivle ilgili ihtilafları muhtasar halde vermiştir. Lehçelere dair ihtilaflara pek değinmemiştir. Dilbilimcilerin adlarını ve delillerini vermemiştir. Felsefe ve mantık eksenli tartışmalardan uzak durmuştur. Eserde, pratikle ilgisi olmayan iştiğal ve tenazu' gibi konular bulunmamaktadır. Yazarın, kuralları yerli yerine oturtmak için niteleyici metodu takip ettiği söylenebilir.⁵⁰

6.1.3. Ebu'l-Kâsım Abdurrahmân ez-Zeccâcî: el-Cumel fi'n-Nahv

Zeccâcî'nin (ö.337/949)⁵¹ *el-Cumel fi'n-Nahv* adlı eseri, onun nahiv alanında kalem aldığı en önemli çalışmasıdır. O, eserini nahvi öğrenmeye çalışanlar için basit ve anlaşılır bir dille yazmayı tercih etmiştir. Girift ve felsefik yorumlardan kaçınmıştır. Kur'ân'dan ve darbı mesellerden birçok örnek vermiştir. Zikrettiği konulara dair kaideleri temellendirmek ve kolay kavratmak adına yeri geldikçe bazı tartışmalara girmiştir. Başarılı bir şekilde tahlil ve analizleri içeren bu eser, öğrencilerin seviyesine göre düzenlenmiştir.⁵²

6.1.4. Ebû Bekr Muhammed ez-Zubeydî: el-Vâdih

Ebû Bekr Muhammed ez-Zubeydî (ö.379/990), *el-Vâdih* adlı çalışmasında nahvi basitleştirmeyi ve öğrencinin nahvin konularını kolaylıkla anlamasını amaçlamıştır.

Zubeydî, hiçbir dil okuluna/ekolüne bağlı kalmamıştır. O, kişisel bakışına en yakın nahivcilerin çatışan görüşlerinden ve o görüşlerin karmaşıklığından uzak bir kurallı gördüğünde onu benimsemiş, kabul etmiştir.

Zubeydî, *el-Vâdih* adlı kitabında şiirden, Kur'ân-ı Kerîm'den ve Arapların fasih sözlerinden örnekler getirmekten kaçınmıştır. Buna karşın o, nahvin kurallarına açıklık getiren, öğrencinin yakın çevresinde ve sosyal hayatta yaygın kullanılan örnekleri getirme konusunda duyarlı davranmıştır.⁵³

⁴⁸ Halefu'l-Ahmer, *Mukaddimetu fi'n-Nahv*, (Dimaşk: 1961), 34. Müellif ve eserine dair geniş bilgi için bkz. M. Edip Çağmar, *Halefu'l-Ahmer ve Mukaddimetu fi'n-Nahv Adlı Eseri*, (Ankara: İlahiyât, 2006).

⁴⁹ Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. İsmâil el-Muradî en-Nehhâs, *Kitâbu't-Tuffâha fi'n-Nahvi'l-Arabî*, thk. Kurkis Avvâd, (Bağdad: Matbaâtu'l-Ânî, 1965).

⁵⁰ Bkz. Ahmed Muhtâr Abdulhamîd Umer, *el-Bahsu'l-Luğavî İnde'l-Arab*, 155-156.

⁵¹ Zeccâcî, Ebû'l-Kâsım Abdurrahmân b. İshâk, *el-Cumel fi'n-Nahv*, (Beyrût: Muessesetu'r-Risâle 1984).

⁵² Abdülkerîm Halîfe, *Teysîru'l-Arabîyyebeyne'l-Kadîm ve'l-Hadîs*, 45.

⁵³ Bkz. Abdülkerîm Halîfe, *Teysîru'l-Arabîyyebeyne'l-Kadîm ve'l-Hadîs*, 52. Daha geniş bilgi için bkz. Mehmet Cevat Ergin, *Endülüslü Dil Bilimci Ebu Bekir ez-Zübeydî ve el-Vâdih'i*, (Ankara: Araştırma Yayınları, 2011).

6.1.5. Ebu'l-Feth Usmân b. Cinnî: el-Luma' fi'l-Arabiyye

İbn Cinnî, *el-Luma' fi'l-Arabiyye* adlı eseriyle nahiv ve sarf ilminin problemlerini kolay bir yöntemle çözmeyi; öğrencinin sıkıntı çekmeden nahiv kurallarını öğrenmesini amaçlamıştır. İbn Cinnî'nin, adı geçen didaktik eserdeki metodu, şu yönüyle temayüz etmiştir:

O, kıyasa/kurala uygun olanları almış, uygun olmayanlara da kendisiyle delil getirilmeyen basit misallere yer vermemiştir. Şiirlerden pek az örnek zikretmiştir. *el-Luma'* da şiirlerden seksen, Kur'ân-ı Kerîm'den ise sadece kırk dört örnek getirmiştir. Kendisi, ibarelerin inceliğine önem vermiş, tanımların özlü, kuşatıcı ve itiraza yer vermeyecek formda olmasına özen göstermiştir. Tekrarlardan kaçınmış, bir bâbta verdiğini, çalışmasının başka bir bâbında vermemiştir.⁵⁴ Eser, bu açıdan önemi haiz bir çalışmadır.

6.1.6. İbn Mâlik et-Tât: el-Hulâsatu'l-Elfiyye

Bu eser, müellifin ilmî ve öğretici/didaktik manzum bir eseridir. İbn Mâlik (ö.672/1274), onu *el-Kâfiyetu's-Şâfiyye*'den özetlemiş, ustaca şiir formatına sokmuştur. Bu itibarla ilim çevresinde *el-Hulâsatu'l-Elfiyye* diye bilinir. Eserde sarf ilminin konuları daha fazladır. Yazar, özlü olarak kimi yerde bazı dilbilimcilerin ekollerine değinmiş, onlardan tercih ettiğini gündeme getirmiştir. Eser, halk arasında *el-Elfiyye* diye meşhurdur, nedeni ise eserin, tam bin (1000) beyitten oluşmasıdır

Elfiyye, dilbilimciler tarafından çok önemsenmiş, takdir edilmiş; kimisi onu şerh etmiş kimisi nesir formatına koymuş kimisi de baştan sona onun i'râbını yapmıştır.⁵⁵

7. Nahvi Yenilemeye Dair Görüşler, Öneriler, Eleştiriler ve Dilbilimcilerin Metotları

Eski dilbilimcilerin nahvi yenileme, sadeleştirme, öğrencilere kurallarını kolaylaştırma ve dil kusurlarından arındırmaya dair ikinci yaklaşım ise onların bu konular hakkındaki öneri ve görüşleridir.

Dilbilimcilerin ıslah ve teysîre dair teklif ve tenkitleri farklılık arz etmektedir. Kimi görüş ve öneriler, nahvi bozan yaygın kural ve teorilerin ayıklanması ve nahvin asıl çizgisine getirilmesi yönünde olmuştur. Buradan hareketle, bu noktaya ilişkin bazı dilbilimcilerin duruş ve görüşlerini sunmakta yarar vardır:

7.1. Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Vellâd el-Mısırî

İbn Vellâd (ö.332/943), nahiv ilmini kolaylaştırmaya gayret eden, onun mevcut durumunu ve dilbilimcilerin metotlarını tenkit eden ilk eleştirmenlerden sayılmaktadır. Kendisi aşağıdaki ilke ve kuralları zikretmiştir. Dil hakkında Arapları; onların dildeki hatalarını, bazı nazarî kıyaslar ile kınamak doğru değildir. Aslında

⁵⁴ Ebu'l-Feth Usmân b. Cinnî, *el-Luma' fi'l-Arabiyye*, (Ammân: Dâru Mecdulâvî, 1988), 11-12.

⁵⁵ Bahâuddîn b. Akîl, *Şerhu İbn Akîl alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, (Kâhire: Dâru't-Turâs, 19809), 1/5-6.

nahivcinin, Araplardan gelen ifadelere göre misal getirmesi, illet belirlemesi gerekir. Bunun aksi bir durum olmamalıdır. Ona göre eğer dilbilimciler, Arapların diliyle konuşmak istiyorlarsa onların takip edeceği metot ve yöntem, Arapların konuşma şekline uymak olmalıdır. Aksi takdirde kıyasa uygun olsa da onların konuştuğu dil, Arapların dili olmayacaktır. İbn Vellâd, aynı şekilde nahivde tevil ve takdire; bazı konuların atılmasına taraftar olanlara muhalefet etmiştir.⁵⁶

7.2. Ebu'l-Alâ el-Ma'arrî

Ebu'l-Alâ el-Ma'arrî (ö.449/1057), nahiv alanında tevil ve takdir metoduna taraftar olanlara şiddetle muhalefet etmiş; bütün çalışmasını nahvi ıslah etmeye teksif etmiştir. Onu, en çok rahatsız eden şey, nahivcilerden teviller, mübalağalar ve kişisel görüşleri için gerçek dışı bazı beyitlerdir. Onun, daha çok, bu açıdan nahivcileri eleştirdiği söylenebilir. el-Ma'arrî, eleştiri oklarını teville baş vuran ve 'âmilleri kullanmada ileri giden Basra ekolüne mensup nahivcilere yönelmiştir.⁵⁷ Onun eserlerinin, bu bağlamdaki örneklerle dolu olduğu müşahade edilmiştir.

7.3. İbn Hazm el-Endelûsî

İbn Hazm (ö.456/1064), daha çok, nahvin eksiklerini gündeme getirmiş, nahvi sağlam bir temele oturtmaya gayret etmiştir. O, eserlerinde, nahvin yanlış bir durumda olduğunu ve bu şekliyle gerçek misyonuna asla dönemeyeceğini belirtmiştir. Ona göre bu konuda en doğru olanı, dilin sistemini belirleyen ve dili konuşan Araplardan duyulduğu gibi dili kabul etmektir. Kendisi, bunun dışındaki bir uygulamanın hem bir ifsat hem bir yalan ve saçmalık olacağı kanaatinde-dir.

İbn Hazm, nahiv konularında derinleşmeyi, bir çeşit kötülük olarak görür. O, bu konuda ez-Zubeydî'nin *el-Vâdih*'ini ve İbn Sarrâc'ın (ö.316/929) *el-Mûciz*'ini yeterli bulmaktadır. Ona göre nahivde derinleşme, gereksiz ve öğrenmek isteyenlere de faydasızdır. Hatta bu çeşit bir çalışma ve çaba, doğrulardan uzaklaşmaktır; önemli ve zorunlu şeyleri görmezden gelmektir. İbn Hazm, bu tür şeylerle uğraşmanın saçmalık olduğu görüşündedir.⁵⁸

7.4. İbn Madâ el-Kurtûbî

Araplara göre, nahvi tecdid ve teshil (yenileme ve kolaylaştırma) faaliyetinin, en temel aktivite olduğu söylenebilir. Bu aktivite, Nahiv ilmi bağlamında İbn Madâ el-Kurtubî diye meşhur olan Ahmed b. Abdurrahmân b. Muhammed b. Saîd el-Lahmî (ö.592/1197) tarafından yazılan *er-Redd ale'n-Nuhât* adlı eserle başladığını söylemek mümkündür. İbn Madâ'nın bu çalışması, modern asırdan önce nahvi yenileme ve ıslah etme alanında kaleme alınmış en önemli ve en ciddi eser sayılmıştır.

İbn Madâ, eserinde oklarını, nahivcilere, onların nahve dair metotlarına ve kural bağlamında yapmak istedikleri çalışmalarına yöneltmiştir⁵⁹ demek uygundur.

⁵⁶ Ahmed Muhtâr, *el-Bahsu'l-Luğavî İnde'l-Arab*, 156-157.

⁵⁷ Ahmed Muhtâr Abdulhamîd Umer, *el-Bahsu'l-Luğavî İnde'l-Arab*, 157.

⁵⁸ Said el-Afgânî, *Nazarât fi'l-Luğa İnde İbn Hazm el-Endelûsî*, (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1969), 44-45.

⁵⁹ Abdolvâris Mebrûk, *fi İslâhi'n-Nahv*, 48

Âmil Nazariyesine Reddiye konusuna dair İbn Madâ, şöyle demektedir: “Bu kitabı yazmamdaki amacım, nahivcilerin ihtiyaç duymadığı konu ve başlıkları nahivden elemek ve onların genellikle hataya düştükleri konulara dikkat çekmektir. Nahivcilerin iddiaları nasb, cer ve cezm’in ancak lafzî bir âmille; ref’in de lafzî ya da manevî bir âmille olduğu şeklindedir.”⁶⁰

7.5. Circîs el-Hûrî el-Makdisî

Lokal bağlamda yapılan ilk çalışmalardan biri 1914 yılında *el-Muktataf* adlı dergide yayımlanan, Beyrut-Amerikan Üniversitesi Arap Dili öğretim görevlisi Circîs el-Hûrî el-Makdisî’ye (ö.1941)⁶¹ ait olan “*el-Arabiyye ve Teshîlu Kavâ'iduhâ*” başlığını taşıyan çalışmadır. Sözü edilen makalede Circîs, Arapçadaki zahir i'râba hücum etmiştir. Ona göre zahir i'râb, Arapçanın kaideleri için bir zorluk ve sıkıntı kaynağıdır. Onun, Arapçanın söz konusu zorluk ve sıkıntılardan kurtulması için iki yol gösterdiği bilinmektedir. Onlar, kısaca şunlardır:

Birincisi, bütün Arapça kelimelerin sonunun mebni olarak kabul edilmeli; ikincisi ise yabancı dillerdeki gibi cemi müzekker ve müennes kelimelerin zamirlerinin eşitlenmesi, aynı olmasıdır. Kendisi ayrıca münadanın, cem-i müennes-i sâlimin fetha ile mutlaka nasb yapılmasından ve sayılara ilişkin kuralların tamamen atılmasından yanadır.⁶²

7.6. Kâsım Emîn

İkinci bir çalışma ise *Kâsım Emîn*'in (ö.1908)⁶³ çalışmasıdır. O, Arapçadaki bütün yanlışların kaynağı olarak i'râb konusunu görmüş ve bu düşüncede olanlara şiddetli bir şekilde karşı çıkmıştır.

Ona göre problemi çözenin çaresi şudur: Kelimelerin sonları sakın olmalıdır. Herhangi bir âmil ile onlara hareke kazandırmamalıdır. Böylece sözcükler oldukları gibi kalır, konuşan ve yazan herhangi bir sıkıntı yaşamaz. Bu, bütün Avrupa dillerinde ve Türkçede olan bir formattır. Bu metodolojiyle nasb ve cezm edatları, hâl, iştiğâl vb. konular, dilde herhangi bir sorun oluşturmadan kolaylıkla elenebilir.⁶⁴

Kâsım Emîn'in çalışması, özet olarak yukarıda belirtilen görüşleri eksen alan bir çalışma olduğu söylenebilir.

⁶⁰ Reddiyeler konusuna dair geniş bilgi için bkz. Ahmed b. Abdurrahmân İbn Madâ el-Kurtûbî, *Kitâbu'r-Redd 'ale'n-Nuhât*, (Kâhire: Dâru'l-İ'tisâm, 1979), 21, 22, 36, 69, 71, 80, 138.

⁶¹ Lübnanlı gazeteci ve ediptir. Bkz. Muhammed Hayr Ramazan Yûsuf, *Mu'cemu'l-Muellefîn el-Muâsirîn fi Asârihim el-Mahtûta ve'l-Mefkûd*, (Riyâd: Mektebetu Melik Fahd el-Vataniyye, 2004), 1/144.

⁶² Abdolvâris Mebrûk, *fi Islahi'n-Nahvi'l-Arabî*, 89.

⁶³ Bkz. Hayruddîn ez-Zirikî, *el-A'lâm*, (Beyrût: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002), 5/184.

⁶⁴ Abdolvâris Mebrûk, *fi Islahi'n-Nahvi'l-Arabî*, 90.

7.7. Selâme Mûsâ

Bu alandaki üçüncü çalışma, Selâme Mûsâ'ya (ö.1958) aittir. Kendisi, fasih Arapçadan değil, halk Arapçasından yana olmuştur. O, nahiv kurallarının terk edilmesini tavsiye etmiştir. İlgilileri, yeni fasih bir halk diline çağırılmış, yeni dilin konuşulmasını istemiştir. Çünkü ona göre biri konuşulan dil; diğeri ise apaçık konuşulmayan dilsizlerin dili, yani kâhin ve falcıların dili şeklinde bir toplumun iki dilinin olmaması gerekir.⁶⁵

Selâme, çağrısını iki nedene dayandırmıştır: Birinci neden; fasih Arapçayı öğrenmenin zor, ikinci neden ise fasih Arapçanın, edebî ve ilmî hedefleri gerçekleştirmekten uzak oluşudur. O, fasih Arapça ile halk Arapçası arasında bir denge kurulmasını önermiştir. Selâme, tesniyeden (ikil) elif ve nûn; cemi müzekker sâlimden (eril çoğul) ise vâv ve nûn harflerinin ve ism-i tasğirin (küçültme kipinin) nahivden atılması taraftarıdır. Kendisi, cemi teksirin (kırık/düzensiz çoğul) tümünden atılması; cemi müzekker sâlimin dışındaki bütün cemilerde sadece elif ve ta harfleriyle yetinilmesinden yana görüş beyan etmiştir. Ayrıca Selâme, kelimelerin sonunu sakinleştirerek i'râbın tamamen devre dışı bırakılmasını önermiştir.⁶⁶

Nahvi yenileme ve kolaylaştırma konusunda Kâsım Emîn ile Selâme Mûsâ'nın görüş ve önerilerinin örtüştüğü müşahade edilmiştir.

7.8. Emîn el-Hûlî

Emîn el-Hûlî de (ö.1966), nahvin yenilenmesine dair çalışmış, ilim çevresine şu önerilerde bulunmuştur:

Nahvin kolaylaştırılması ve düzeltilmesi, mevcut bütün nahiv ekollerinin birleştirilmesi ve yüzeysellikten uzak durarak dilin anlaşılmasına odaklanılması, pratik ve öğretimdeki tecrübe ile dilin zorluklarına dair yapılan şikâyetlerin ışığında olmak üzere, dili konuşanların ihtiyaçlarına göre ve toplumun gelişmesine neden olacak metod seçiminin yapılmasıdır. Kendisi, bir konuda sadece bir nahiv okulunun bakışıyla olayı sınırlandırmamaktan, tercih etmemekten, onu en doğruymuş gibi algılamamaktan yanadır.⁶⁷

el-Hûlî, sorunu çözmeye dair görüşleri ise nahivcilerin esas aldığı dil kurallarının kaynaklarına dönmek, Kur'ân'da bulunan delilleri merkeze almak, farklı formlarda olsalar bile dilleri kabul etmek, istisnaları ve i'râbın karmaşıklığını asgariye indirmek, dile hayat veren ve onun kolayca konuşulmasını sağlayan faktörleri tercih etmektir.⁶⁸

⁶⁵ Selâme Mûsâ, *el-Belâğatu'l-Asriyye ve'l-Luğatu'l-Arabiyye*, 42.

⁶⁶ Nefûse Zekeriyâ Saîd, *Târihu'd-Da'veti ilâ'l-Âmiyye ve Âsâruhâ fî Mısır*, (İskenderiye: Dâru's-Sekâfe, 1964), 119.

⁶⁷ Emîn el-Hûlî, *Menâhîcu Tecdîd fi'n-Nahv ve'l-Belâğa*, (Kâhire: Dâru'l-Ma'rife, 1961), 27.

⁶⁸ Geniş bilgi için bkz. el-Hûlî, *Menâhîcu Tecdîd fi'n-Nahv ve'l-Belâğa*, 42-43, 50, 52, 53, 60.

7.9. Hasan Şerîf

Hasan Şerîf, 1938'de *Hilâl Dergisi*'nde "Tabsîtu Kavâid el-Luğa el-Arabiyye" başlığı altında şu görüşleri paylaşmıştır:

Gayrı munsarîf konusu nahivden atılmalıdır.

Adedi (sayı), ma'dud (sayılan) gibi değerlendirilmelidir.

Müzekkerlik (erillik) ve müenneslik (dişilik) durumunda aded ile ma'dud arasında uyum sağlanmalıdır.

Aslında mefulu bih olması hasebiyle nâibu fâili (sözde özne) mansûb olarak bırakılmalı; sadece fiilin dönüşümüyle yetinilmelidir

İsimlerde cem-i teksir (kırık, düzensiz çoğul) konusunda, cem-i müzekker-i sâlim olmaya uygun olanlar, cemi teksirden tecrid edilerek cem-i müzekker-i sâlîme çevirilmelidir.

Müstesna ve münada, tek bir formatta ele alınmalı; ya daima mansûb veya merfu olarak kabul edilmelidir.⁶⁹

Dikka edilirse Hasan Şerîf'in nahve dair görüşleri, Kâsım Emîn ile Selâme Mûsâ'nın görüşleriyle benzerlik göstermektedir.

8. Kapsamlı Çalışmalar

8.1. İbrâhîm Mustafa'nın Çalışması

Bu tür yapılan yeni çalışmalar, nahvin tümüne dair yapıldığından, kapsamlı ve şümulü çalışmalar diye nitelendirilmiştir. O çalışmalardan öne çıkan ise İbrâhîm Mustafa'nın (ö.1962) 1937 yılında *İhyâu'n-Nahv* adlı eseriyle dilbilim çevrelerine sunduğu görüş ve öneriler olduğu söylenebilir. Onu, nahvin ıslahına ve yenilenmesine dair görüşleri şu şekilde özetlenebilir:

Arap grameri, cümlesi cümlesine, kelimesi kelimesine anlaşılması için konuşmaya dayanan bir sistemdir. Durum bu merkezde iken nahiv, i'râb ve yapısı açısından kelimelerin sonunu belirleyen bir ilim dalı değildir. Nitekim nahivcilerin bu tavrı, nahvin kapsam ve amacını çok daraltmış, ona az bir alan tanımıştır.⁷⁰

İbrâhîm Mustafa, nahvi, dilbilimcilerin takdir ve ta'lil türünden sığındıkları âmil kuralında olduğu gibi kelâmî ve felsefik tesirlerden de nahvi uzak tutmaktan yanadır.

İbrâhîm Mustafa, nahvin yenilenmesi konularını aşağıdaki şekilde tasnif etmiştir:

"İ'rabtaki hareketler, anlamlara delalet eden işaretlerdir. Hareketler, nahivcilerin iddia ettiği gibi âmili gerektiren etkenler değildir.

Ona före damme/ötre, ancak isnadın işareti olabilir. Kesre/esre, izafetin işareti; fetha/üstün ise hiçbir şeyin işareti değildir. Fetha, Araplara göre sadece telafuzu sevilen hafif bir harekeden ibarettir. Tenvine gelince o, nekre yani belirsiz bir

⁶⁹ Nefûse Zekeriyâ Saîd, *Târîhu'd-Da'veti ilâ'l-Âmiyye ve Âsârühâ fi Mısır*, 202.

⁷⁰ İbrâhîm Mustafâ, *İhyâu'n-Nahv*, 1.

sözcüğün işaretidir. Cem-i müzekker-i sâlim'deki damme, ref olmanın alameti, “vâv” ise harekeyi uzatmak içindir. Kesre, cer'in alameti; “Yâ” ise harekeyi uzatmak için vardır. Fetha ise olduğu gibi bırakılmıştır. Çünkü fetha, bir i'râb türü değildir ve onunla herhangi özel bir alamet kastedilmemektedir.⁷¹

İbrâhîm Mustafa'ya göre tevâbi' sınıfına girenler⁷², sadece hakiki na't/sıfat ve bedel'dir.⁷³ Bedel kapsamına te'kîd ve atfu'l-beyân da girmektedir. Atfu'n-nasak⁷⁴ ise tevâbi'a dâhil bir konu olarak kabul edilmemelidir. Çünkü ikinci kelime, birinci kelimenin ortağıdır. Onun gibi bağımsız bir konuma sahiptir. Onun gibi müsnedün ileyh, muzâf vb. şekilde i'râb edilir. Asıl burada dikkat edilmesi gereken nokta, atf harflerinin manalarına yönelmektir.⁷⁵

8.2. Muhammed Ahmed b. Burânik'in Çalışması

Nahvin sorunlarına dair Muhammed Ahmed Burânik, *en-Nahvu'l-Menhecî* adını verdiği bir kitap kaleme almıştır. Yazar, adı geçen eserinde hedefini, cümledeki kelimenin görev ve fonksiyonu üzerine kurduğunu vurgulamıştır. Ona göre asıl görev ve amaç, öğrencilerin nahivden yararlanma yollarını kolaylaştırmak, olduğu gibi kelimenin cümledeki yerinin belirlenmektir. Burânik, nahvi kolaylaştırmaktan amacın, önceki nahivcilerin çizdiği sınırların dışına çıkmama olduğunu söylemiştir.⁷⁶

Burânik'in çalışması dikkatlice incelendiğinde onun, İbrâhîm Mustafa'nın *İhyâu'n-Nahv; Mısır Eğitim Bakanlığı*'nın 1938'deki projesi ve İbn Madâ'nın *er-Redd ala'n-Nuhât* adlı çalışmalarına dayanarak görüşlerini belirlemiş, onların izinden gittiği müşahede edilecektir.⁷⁷

8.3. Şevkî Dayf

Şevkî Dayf'ın, nahvin yenilenmesi ve kolaylaştırılmasına dair çalışmalarının, bazı aşamalardan geçtiği söylenebilir. Onların ilki, 1947 yılında İbn Madâ'ya ait *er-Redd 'ala'n-Nuhât* adlı eseri yayımlaması sürecidir. Zaten kendisi, adı geçen esere uzunca bir önsöz yazmıştır. Orada nahvin yenilenmesine dair görüş ve önerilerini

⁷¹ Geniş bilgi için bkz. İbrâhîm Mustafâ, *İhyâu'n-Nahv*, 41,42, 50, 90, 108-113.

⁷² Tevâbi': Başlı başına i'râbları olmayıp, uydukları kelimenin i'râbına (son harfin hareke durumuna) tabi olan kelimelerdir.

⁷³ İbrâhîm Mustafâ, *İhyâu'n-Nahv*, 108-113.

⁷⁴ Te'kîd; tabi olduğu kelimeyi pekiştiren, anlamdaki ihtimalleri yok ederek anlamını kesinleştiren bir sözdür. Atfu'l-beyân; tabi olduğu kelimeyi açıklayan bir tabi'dir. Atfu'n-nasak ise bir kelimeyi veya cümleyi, önce geçen kelime veya cümleye atf harfleriyle bağlamak demektir.

⁷⁵ İbrâhîm Mustafâ, *İhyâu'n-Nahv*, 115-116. Geniş bilgi için bkz. Şahin Şimşek, İbrahim Mustafa'nın Nahiv İlminin İslahına Dair Görüşleri, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6/12 (Bolu: 2018), 6:430-456.

⁷⁶ Muhammed Ahmed Burânik, *en-Nahvu'l-Menhecî*, (Kâhire: Matba'atu Lecneti'l-Beyân el-Arabî, ts.), 50.

⁷⁷ Burânik, *en-Nahvu'l-Menhecî*, 53-83.

üç temel üzerine kurmuştur. Dayf'ın, orada İbn Madâ'nın âmil nazariyesinin nahivden elenmesi, âmile dair te'vil ve takdirin de engellenmesi şeklindeki görüşlerinden ilham aldığı dikkatlerden kaçmamaktadır.⁷⁸

Dayf'ın yenilikçi görüşleri aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

Nahiv konularının yeniden düzenlenmesi konusunda⁷⁹, kâne ve benzerlerinin, zanne ve benzerlerinin, kâde ve benzerlerinin mefulu bih bâbına aktarılmasının daha uygun olacağı kanatindedir. Ona göre leyse'nin işlevine sahip Mâ, Lâ ve Lâte edatlarına ait konuların ise nahivden atılması gerekir.⁸⁰ Müellif, bizzat tenâzu' ve iştiğal konularını nahiv konularından atmış ama mansûbât bâblarını olduğu gibi bırakmıştır.⁸¹

Müellif, tevâbi'in, cümleler konusundan müfred isim konusuna aktarmış, bunun gibi tahzîr ve iğrâ konularını da zikr ve hazf konusuna; terhîm ve nüdbe konularını ise nidâ konusuna eklemiştir.⁸²

Dayf'ın, takdîrî i'râb konularından atılmasını önerdikleri ise zarf ve câr-mecrûrlara mutallık takdirin ayıklanması⁸³, muzari fiilin başında takdir edilen mastar "en" edatının atılması ve irâbtaki fer'î alametlerin ayıklanması gibi önerilerdir.⁸⁴

Şevkî Dayf, nahivci İbn Hişâm'ın (ö.761/1360) mefûlu mutlaka dair yaptığı tanımlar üzerinde durmuştur. Malum olduğu üzere İbn Hişâm, mefûl mutlak hakkında "O ne bir haber ne de hâldir. O, ancak âmilini pekiştiren ya da onun tür ve sayısını açıklayan bir kelimedir" demiştir. Dayf, bu tanımda, haber ve hâlden söz edilmesi, bazı gramercilerin zihnini bulandırdığını vurgulamış ve daha sonra mefûl mutlak hakkında bazı sorunları gündeme getirmiştir.⁸⁵

Şevkî Dayf'ın, nahivcilerin mefûl ma'ah için yaptıkları tanımları da itirazlı olmuştur. İtirazına esas olarak ise İbn Hişâm'ın yaptığı mefûl ma'ah tarifini getirmiştir.

Şevkî Dayf, nahivcilerin hâl konusuna dair yaptıkları tarifi de eleştirmiş, onun kapalı ve muğlak olduğunu belirtmiştir. Eleştirisine yine İbn Hişâm'ın "Hâl, bir şeyin durumunu açıklayan ve fazladan olan bir vasıftır" şeklinde yaptığı tarifi esas almıştır. Dayf, hâl hakkında İbn Hişâm'ın tarifine karşılık şu tanımları yapmıştır: "Hâl, sahibini niteleyen nekre, geçici ve mansûb bir kelimedir."⁸⁶ Dayf, yaptığı bu tanımla hâl konusuna dair oluşan kapalı ve karmaşıklık giderdiğini iddia etmiştir.

⁷⁸ Dayf, *Tecdidu'n-Nahv*, (mukaddime), 3.

⁷⁹ Dayf, *Tecdidu'n-Nahv*, 4-5.

⁸⁰ Dayf, *Tecdidu'n-Nahv*, 11-17.

⁸¹ Dayf, *Tecdidu'n-Nahv*, 2-21.

⁸² Dayf, *Teysîru'n-Nahvi't-Talîmî Kadîmen ve Hadîsen Ma'a Nehci Tecdidihî*, 49.

⁸³ Dayf, *Tecdidu'n-Nahv*, 24-25.

⁸⁴ Dayf, *Tecdidu'n-Nahv*, 25.

⁸⁵ Dayf, *Tecdidu'n-Nahv*, 26-31.

⁸⁶ Dayf, *Tecdidu'n-Nahv*, 33.

Dayf, nahvin birçok konusunda gerek duyulmayan fazlalıkların atılmasından yanadır. Çünkü ona göre fazlalıklar, öğrencilere oldukça ağır gelmekte ve onları yormaktadır.

O, çalışmalarında fiillerin muttasıl merfu zamirler ve nun te'kidle çekimlerinin bir tablosunu; ayrıca "harfler bâbı" gibi zorunlu gördüğü bazı bâbları da eklemiştir. Aynı şekilde isim ve fiil cümlelerinin öğeleri için hazf ve zıkr bâbını; yine cümlenin öğeleri hakkında takdim ve te'hir bâbını eklediği müşahede edilmiştir.⁸⁷

Genel anlamda Dayf'ın *Tecdîdu'n-nahv* adlı eseri, nahvi yenileme alanında atılmış ciddi bir adım olarak kabul edilmiş; sahibi de gösterdiği üstün çabadan dolayı takdir edilmiştir. Nitekim onun eserinde tecdîd projesine dair kaydedilmiş birçok olumlu görüş ve öneriler görülmektedir.

8.4. Abdulmuteâl es-Saîdî'nin Çalışması

Nahvi yenileme konusunda önemli çalışmalarda bulunan biri de Abdulmuteâl es-Saîdî'dir (ö.1959). Abdulmuteâl es-Saîdî, nahvin yenilenmesi hususunda kendine has bir temsiliyete sahip olduğunu söylemiş ve nahve donukluktan kurtarıp bir yere taşıdığı iddiasıyla eserini övmüştür. Sıbeveyhi'nin *el-Kitâb* adlı eserinden bu yana kendi çalışmasına denk başka bir eser görülmediği iddiasındadır.⁸⁸

Abdulmuteâl es-Saîdî'nin, el-Ezher'de verdiği derslerde nahvin yenilenmesine dair öne çıkan görüşleri şunlardır:

İrâb, Arapların, isim, fiil ve harflerin sonunda ref, nasb ve cerr şeklinde oluşturdukları bir faaliyettir.⁸⁹ es-Saîdî, nahiv ilmindeki mebnilik ve mahallî irâbı atmış, mu'rablığı bütün kelimelere teşmil etmiştir. Bu itibarla isim, fiil ve harflerin irâbları arasında bir fark kalmamıştır. Böylece bütün harflerin kendisine ait irâbı olmuştur. Saîdî, irâb konusuna dair bu tasavvuruyla nahivcilere köklü bir muhalefet yapmıştır.⁹⁰

Saîdî, her yerde olduğu gibi münada da mahallî i'râbın terk edilmesini önermiştir.⁹¹ Kendisi, mübteda, haber ve nevâsîh konularını bir başlıkta toplamıştır. Mübteda ve haber için farklı hareketler teklif etmiştir.⁹²

8.5. Ahmed Abdusettâr el-Cevârî'nin Çalışması

Ahmed Abdusettâr el-Cevârî (ö.1988), çağdaş nahiv âlimlerindedir. O, nahve dair görüş ve önerilerini, *Nahve't-Teysîr* adlı eserinde zikretmiştir. Cevârî, kalemeye aldığı eserinin önsözünde şunları vurgulamıştır:

⁸⁷ Dayf, *Tecdîdu'n-Nahv*, 34, 42-43.

⁸⁸ Abdulmuteâl Sa'îdî, *en-Nahvu'l-Cedîd*, (Kâhire: Dâru'l-Fikr el-Arabî, 1947), 266.

⁸⁹ es-Saîdî, *en-Nahvu'l-Cedîd*, 240.

⁹⁰ Memdûh Abdurrahmân er-Remmâlî, *el-Arabîyye ve'l-Vezâifu'n-Nahviyye Dirâse fî İttisâ'i'n-Nizâmî ve'l-Esâlib*, (İskenderiye: Dâru'l-Ma'rifeti'l-Câmi'iyye, 1996), 25.

⁹¹ es-Saîdî, *en-Nahve'l-Cedîd*, 129.

⁹² es-Sa'îdî, *en-Nahve'l-Cedîd*, 249-252.

“Modern eğitim ve öğretimin kapılarını açanların yolunu takip ettim. Onlardan en tanınan kişi, İbrâhîm Mustafa’dır. Ben, onun birkaç yıl boyunca icra ettiği mütevazi tecrübelerini, çalışma ve girişimlerini kendime rehber edindim. Cevârî, eserinin başka bir yerinde ise şunu demiştir: “Nahvin yenilenmesi ve kolaylaştırılmasına ilişkin çalışmaların, bu alandaki kapalı kapıları ilk açan ve nahve ilgi duyan zihinleri aydınlatan İbrâhîm Mustafa’nın çizdiği rotada yürümesi gerekir.”⁹³

Cevârî’ye göre nahvi kolaylaştırmak, onu basitleştirmek ya da özet bir forma sokmak değildir. Nahvi kolaylaştırmaktan amaç, onun aslî kimliğinden sapmamak, ana amacını göz ardı etmemek ve cahilce ona yaklaşmamak demektir. Daha sonra ise nahvin doğasından oldukça uzak yabancı unsurların nahve karıştığını bilmek ve onları nahviden uzaklaştırmaktır. Müellif’e göre şiire ait veriler ve yapay kurallar, nahvin karmaşıklığını hiçbir zaman çözemeyecektir. En hikmetli çözüm yolu, Kur’ân-ı Kerîm’e dayanmak ve onun hikmet dolu verilerinden uzaklaşmamaktır.⁹⁴ Onun önerileri arasında nahiv kurallarını oluşturma bağlamında âmil nazariyesinin ağırlığını ve hâkimiyetini, mümkün mertebe azaltmak⁹⁵, nahvi, felsefe ve mantıktan temizlemek vardır.⁹⁶

8.6. Muhammed el-Kessâr’ın Çalışması

Muhammed el-Kessâr, *el-Miftâh li Ta’rîbi’n-Nahv* adlı eseriyle nahvi yenileme ve kolaylaştırma faaliyetinde bulunanlar arasına katılmıştır. O, kendi çalışmasının amacını, nahvi düzeltmek ve netleştirmek; ona karışmış yabancı unsurları ayıklamak olarak vurgulamıştır. Ona göre böyle bir amaç gerçekleştiğinde nahiv, Arap akli ve çevresiyle uyumlu olan aslî kimliğine dönecektir. el-Kessâr, i’râb ve alametlerinin tefsirini sağlayan alternatif bir teori getirmiştir. Ona göre i’râbın, her bir durumunun bir fonksiyonu bulunmaktadır. el-Kessâr, bu teoriye “*faaliyyet nazariyesi*” adını vermiştir.⁹⁷

9. Batı’daki Dil Araştırmalarından Etkilenen Çalışmalar

9.1. Abdurrahmân Muhammed Eyyûb

Abdurrahmân Eyyûb’un (ö.2013) 1957’de kaleme aldığı *Dirâsât Nakdiyye fi’n-Nahvi’l-Arabî* adlı eseri, nahivcilerin metotlarını eleştiren yeni çalışmalar arasında sayılmıştır. O, nahiv konusunda modern dil yöntemleri ve tekniklerinin uygulanmasının zorunluluğuna ve önemine değinmiştir. Abdurrahmân Eyyûb, bu çalışmasını, nahvin zorluk ve noksanlıklardan kurtulması için yaptığını söylemiştir. O, çalışmasını “Yeni neslin zihnini, nahve açılmadan önce, tamamlansın ve olgunlaşsın diye akli bir devrime hazırlayan eser” olarak nitelemiş, övmüştür. Abdurrahmân Eyyûb,

⁹³ Cevârî, *Nahve’t-Teysîr Dirâse*, 8, 23.

⁹⁴ Cevârî, *Nahve’t-Teysîr Dirâse*, 11, 53-54.

⁹⁵ Cevârî, *Nahve’t-Teysîr Dirâse*, 47-49.

⁹⁶ Cevârî *Nahve’t-Teysîr Dirâse*, 60-62.

⁹⁷ Bkz. Muhammed Kessâr, *el-Miftâh li Ta’rîbi’n-Nahv*, (Dımaşk: el-Mektebû’l-Arabî li’l-İ’lân, 1976, ts.), 170-172, 181, 218, 221-224, 184-196.

nahiv kitaplarındaki konuların, geleneksel metodolojiye bağlı kalarak uygulanması gerektiğini söylemiştir.⁹⁸

9.2. Temmâm Hassân'ın Çalışması

Temmâm Hassân (ö.2011), nahve dair *el-Luġatu'l-Arabiyye Ma'nâhâ ve Mebnâhâ* adlı bir eser kaleme almıştır. Adı geçen eserinde, dilin vasfî (niteleyici) metotla öğrenilmesini önermiştir. Nahvin yenilenmesi konusunda ise önceki çalışmaların bertaraf etmede aciz kaldığı âmil nazariyesinden uzak durmaktan yana olmuştur. O, âmile karşılık, i'râb alametlerinin tefsirini yapacak bir teorinin getirilmesini tavsiye etmiş, alternatif olarak getirdiği teorisini “*karinelerin yardımlaşması*” diye adlandırmıştır.⁹⁹

Temmâm, Arap dilindeki nahiv sisteminin şu beş temel/grup üzerine kurulduğunu açıklamıştır¹⁰⁰:

Birinci grub genel anlamdır ki bu, “cümlelerin anlamı” veya “üslupların anlamları” diye bilinir. İkincisi, nahvin özel anlamlarından oluşan gruptur. Bu, fâillik, mefuluk ve izafet gibi tek tek kelimelerin nahvî anlamlarından oluşmaktadır. Üçüncüsü, nahvin özel anlamlar ile kelimeleri barındıran cümleler arasındaki ilişkiler altında gerçekleşendir. Söz konusu ilişkiler isnad, tahsis, nisbe ve tabi olma ilişkileridir. Aslında bu ilişkiler, fâil ve mefulde oluşu gibi özel nahvî anlamlara dair manevî karinelerdir. Dördüncüsü, fonetik ve sarf ilimlerinin nahiv ilmine sunduğu fonetik ve sarf karineleridir. Buna harekeler, harfler, sarf yapıları ve lafzî karineler örnek verilebilir. Beşincisi, yukarıda geçen kısımların her biri ile diğer unsurlar arasındaki farklılıklardır.¹⁰¹

Sonuç

Bu çalışmada modern bir çağda nahivle ilgilenen birçok dilbilimcinin zihnini meşgul eden önemli bir sorun ele alınmıştır. O da nahvin yenilenmesi ve kolaylaştırılması sorunudur. Bu bağlamda, modern çağda nahvin yenilenmesi ve kolaylaştırılmasına dair öne çıkan meşhur çalışma ve araştırmalar sunulmuştur. Buradan hareketle ulaşılan sonuçlar aşağıdaki şekilde tasnif edilebilir:

Dilbilimciler tarafından nahvin yenilenmesi sorununa ilişkin oluşturulan terimler arasında bir ahenk, uyum ve insicamın olmadığı tespit edilmiştir. Söz konusu terimlerin, kimi zaman eşanlamlı kimi zaman birbirinin tekrarı mahiyetinde olduğunu, genel bir kural ve anlama sahip olmadıkları görülmüştür. Bu terimlerin, gayeleri bağlamında baştan sona değin kuşatıcı bir boyuta varamadığı müşahade edilmiştir. Hatta onların, bir odakta toplanması şöyle dursun, iç içe geçtiği görülmüştür.

⁹⁸ Geniş bilgi için bkz. Abdurrahmân Eyyûb, *Dirâsât Nakdiyye fi'n-Nahvi'l-Arabî*, 20, 31, 55, 125-126, 129.

⁹⁹ Temmâm Hassân, *el-Luġatu'l-Arabiyye Ma'nâhâ ve Mebnâhâ* (Fas: Dâru'l-Beydâ, 1994), 10.

¹⁰⁰ Temmâm Hassân, *el-Luġatu'l-Arabiyye*, 178.

¹⁰¹ Müellifin farklı görüş ve önerileri için bkz. Temmâm Hassân, *el-Luġatu'l-Arabiyye*, 191-198, 201-204, 205, 207-212, 216-224, 226.

İlk etapta bakış ve yorumlarda ittifak varmış gibi görünse de terimlerin delalet ettiği anlamların, umulan amacı gerçekleştirmediği tespit edilmiştir.

Nahvin yenilenmesi ve kolaylaştırılması konusunda farklı adlandırmalar olmakla beraber bu sorun, sadece çağdaş dilbilimciler tarafından gündeme getirilmiş değildir. Aksine önceki dilbilimciler de nahvin zorluğuna işaret etmiş; birçok açıdan onun yenilenmesi ve kolaylaştırılması yönünde çaba sarf etmiş, çalışma yapmışlardır. Söz konusu çalışmalar arasında en meşhurunun, İbn Madâ'nın *Kitâbu'r-Redd 'ale'n-Nuhât* adlı eseri olduğu görülmektedir. İbn Madâ, adı geçen eserinde, nahivden âmil nazariyesinin atılmasını; aynı şekilde tenazu', ilğâ, ta'lil ve kıyas konularının da ayıklanmasını önermiştir.

Çağdaş araştırmacılar tarafından nahvin yenilenmesi ve kolaylaştırılması bağlamındaki çalışmaların nedenlerinin üç maddede özetlendiğini; birincisinin nahiv dersinin zorluğu, konularının karmaşıklığı ve öğrencilerin ondan ürküp kaçması; ikincisi İbn Madâ el-Kurtubî'nin görüşlerinin ortaya çıkması ve Şevkî Dayf'ın, onun ünlü eserini yayımlaması; üçüncüsü ise Arapçaya dair çeşitli modern dil araştırmalarının ortaya çıkması ve onlarda dilbilim metotlarına ilişkin çeşitli teorilerin vurgulanması müşahade edilmiştir. Günümüzde bile Arapça nahiv kurallarının zorluğu ve öğrenciyi ürküttüğü sadedinde görüş beyan eden nahivle ilgili kimselerin varlığı kabul edilmelidir.

Bazı çalışmaların, nahvi kolaylaştırma sorununu, nahvi temelden yıkan bir icraata dönüştürdükleri görülmüştür. Bu tür çalışmaların sahipleri, nahvin i'râb konusunu tamamen ortadan kaldırmayı, günlük konuşmalarda halk Arapçası egemen olduğu gibi edebiyatta da aynı dilin kullanılmasını önerdikleri tespit edilmiştir. Buna Kâsım Emîn ve Selâme Musa gibi dilbilimciler örnek olarak verilebilir.

Nahvi kolaylaştırma alanında teorik bağlamda ilke ve prensipler sunan kimi dilbilimcilerin, olayın pratik boyutunu göz ardı ettikleri görülmüştür.

Çalışmalarında bazı görüşleri ileri süren araştırmacıların, nahvin yenilenmesi ve kolaylaştırılmasında İbn Hazm ve İbn Madâ el-Kurtubî gibi önceki dilbilimcilerin görüşlerini tekrarladıkları müşahade edilmiştir.

İşte bu çalışmada ulaşılan en önemli ve açık seçik sonuçlar, yukarıda söz konusu edilenlerdir. Buradan hareketle, bu çalışmanın şu amaçları güttüğü söylenebilir: Nahivde yenilik çağrılarının nedenlerini belirleme, modern çağda nahvin yenilenmesine dair oluşan ilmî hareketleri ve görüşleri tanıtma, nahvi yenilemeye ilişkin yapılan çalışmaların, bu ilim üzerindeki etkileridir.

Son söz, bu tür çalışmaların devam etmesinin yararlı olduğu, bu alanla ilgili akademik çevrenin duyarlı davranmasının önem arzettiğidir.

Kaynakça

- Afgânî, Saîd b. Muhammed b. Ahmed. *Nazarât fi'l-Luğa 'inde İbn Hazm el-Endelusî*. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1969.
- Ahmer, Halef. *Mukaddime fi'n-Nahv*. thk. İzzuddîn et-Tennûhî. Dımaşk: 1961.

- Atiyye, Şa'bân Âbulâtî ve diğçerleri. *el-Mu'cemu'l-Vasît*. Kâhire: Mektebetu'ş-Şurûk, 2004.
- Avn, Hasan. *Tatavvuru'd-Dersi'n-Nahvî*. Kâhire: Ma'hadu'l-Buhûs ve'd-Dirâsâtu'l-Arabiyye, 1970.
- Besendî, Halid b. Abdilkerîm. *Muhâvalâtu't-Tecdîd ve't-Teysîr fi'n-Nahvi'l-Arabî (el-Mustalah ve'l-Menhec)*. Riyâd: Mecelletu'l-Hitâb es-Sekâfî, 2008.
- Bişr, Kemâl. *el-Luğatu'l-Arabiyye Beyne'l-Vehm ve Sûi'l-Fehm*. Kâhire: Dâru Garîb, 1999.
- Brockelmann, Carl. *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*. çev. Abdulhalîm Naccâr. Kâhire: Dâru'l-Maârif, 1959.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil. *Sahîhu'l-Buhârî*. Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 1993.
- Burânîk, Muhammed Ahmed. *en-Nahvu'l-Menhecî*. Kahire: Matbaatu Lecneti'l-Beyân el-Arabî, ts.
- Câhız, Ebû Usmân Amr b. Bahr b. Mahbûb. *el-Hayavân*. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1424.
- Cevârî, Ahmed Abdussettâr. *Nahve't-Teysîr Dirâse ve Nakd Menhecî*. Bağdâd: Matbaatu'l-Macmai'l-İlmî el-'Irâkî, 1984.
- Cumahî, Muhammed b. Sellâm. *Tabakâtu Fuhûli'ş-Şu'arâ*. thk. Mahmûd Muhammed Şâkir, Cidde: Dâru'l-Medenî, ts.
- Çağmar, M. *Edip. Halefu'l-Ahmer ve Mukaddimetu fi'n-Nahv Adlı Eseri*. Ankara: İlahiyât, 2006.
- Dayf, Şevkî. *Tecdîdu'n-Nahv*. Kâhire: Dâru'l-Maârif, ts.
- Dayf, Şevkî. *el-Madârisu'n-Nahviyye*. Kâhire: Dâru'l-Maârif, ts.
- Dayf, Şevkî. *Teysîru'n-Nahvi't-Talîmî Kadîmen ve Hadîsen Ma'a Nehci Tecdîdihi*. Kâhire: Dâru'l-Maârif, ts.
- Emîn, Ahmed. *Duha'l-İslâm*. Kâhire: el-Heyetu'l-Mısriyye, ts.
- Enbârî, Ebu'l-Berekât Kemâluddîn Abdurrahmân b. Muhammed. *Nuzhetu'l-Elibbâ fi Tabakâti'l-Udebâ*. thk. İbrâhîm Samarrâî. Ammân: Mektebetu'l-Menâr, 1985.
- Ergin, Mehmet Cevat. *Endüslüslü Dil Bilimci Ebu Bekir ez-Zübeydî ve el-Vadîh'i*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2011.
- Ergin, Mehmet Cevat. Arap Nahvinin Doğuşu. *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7/2 (Diyarbakır: 2005), 111-141.
- Eyyûb, Abdurrahmân Muhammed. *Dirâsât Nakdiyye fi'n-Nahvi'l-Arabî*. Kuveyt: Muesesetu's-Sabâh, ts.
- Hadîsî, Hadîce, *Kitâbu Sîbeveyhi ve Şurûhuh*, Bağdad: Dâru't-Tadâmun, 1967.
- Hâkim, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah en-Nisâbüürî. *el-Mustedrek 'ale's-Sahihayn*. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1990.
- Halîfe, Abdülkerîm. *Teysîru'l-Arabiyye Beyne'l-Kadîm ve'l-Hadîs*. Ammân: Menşûrâtu Macmai'l-Luğati'l-Arabiyye el-Urdunî, 1986.
- Hasan, Abbas. *el-Luğa ve'n-Nahv Beyne'l-Kadîm ve'l-Hadîs*. Kâhire: Dâru'l-Maârif, 1966.

- Hasrân, Abdullah b. Hamd. *Merâhilu Tatavvuri'd-Dersi'n-Nahvi*. İskenderiyye: Dâru'l-Marife el-Câmiyye, 1993.
- Hassân, Tammâm. *Kitâbu'l-Usûl Dirâse Ebistemolojiyye li'l-Fikri'n-Nahvi 'inde'l-Arab*. Kâhire: 2000.
- Hassân, Tammâm. *el-Luğatu'l-Arabiyye Ma'nâhâ ve Mebnâhâ*. Fas: Dâru'l-Beydâ, 1994.
- Hûlî, Emîn. *Menâhucu et-Tecdîd fi'n-Nahv ve'l-Belâğa ve't-Tefsîr ve'l-Edeb*. Kâhire: Dâru'l-Marife, 1961.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Usmân el-Mevsilî. *el-Luma' fi'l-Arabiyye*. thk. Semîh Ebû Muğillî. Ammân: Dâru Mecdulâvî, 1988.
- İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyuddîn Abdurrahmân b. Muhammed. *Mukaddime (Dîvânu'l-Mubtede ve'l-Haber fi Eyyâmî'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve men-Aşarahum min-Zevi's-Şe'ni'l-Ekber)*. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Muslim. *Uyûnu'l-Ahbâr*. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1418.
- İbn Manzûr, Ebû Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mukerrem. *Lisânu'l-Arab*. Beyrût: Dâru Sâdir, 1414.
- İbn Madâ, Ahmed b. Abdurrahmân el-Kurtubî. *Kitâbu'r-Red Ale'n-Nuhât*. thk. Muhammed İbrâhîm el-Bennâ. Kâhire: Dâru'l-İ'tisâm, 1979.
- İsmâil, Abdullah Ahmed Halîl. *Mecelletu'l-Camiati'l-İslâmiyye*. cilt 5, sayı 2, Gazze: (1997).
- Kessâr, Muhammed. *el-Miftâh li Ta'rîbi'n-Nahv*. Dımaşk: el-Mektebu'l-Arabî li'l-İ'lân, 1976.
- Mahzûmî, Mehdî. *fi'n-Nahvi'l-Arabî Nakdun ve Tevcihun*. Beyrût: Dâru'r-Râid el-Arabî, 1986.
- Mahzûmî, Mehdî. *Medresetu'l-Kûfe ve Menhecuhâ fi Dirâseti'l-Luğa ve'n-Nahv*. Beyrût: Matbaâtu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1985.
- Muberred, Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd. *el-Muktadab*. thk. Muhammed Abdulhâlık Uzayma. Beyrût: Alemu'l-Kutub, ts.
- Mulah, Hasan Hamîs Saîd. *Nazariyyâtu't-Tal'îl fi Nahvi'l-Arabî Beyne'l-Kudamâ ve'l-Muhdesîn*. Ürdün, Dâru'ş-Şurûk, 2000.
- Mustafa, İbrâhîm. *İhyâu'n-Nahv*. Kâhire: 1992.
- Nedîm, Ebu'l-Ferec Muhammed b. İshâk b. Muhammed. *el-Fihrist*. thk. İbrâhîm Ramadân, Beyrût: Dâru'l-Marife, 1997.
- Nehhâs, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. İsmâil el-Muradî el-Mısırî. *Kitâbu't-Tuffâha fi'n-Nahvi'l-Arabî*. Bağdad: Matbaatu'l-Ânî, 1965.
- Remmâlî, Memdûh Abdurrahman. *el-Arabiyye ve'l-Vezâifu'n-Nahviyye Dirâse fi İ'tisâ'i'n-Nizâmî ve'l-Esâlîb*. İskenderiye: Dâru'l-Ma'rifeti'l-Câmi'iyye, 1996.
- Saîd, Abdulvâris Mebrûk. *fi İslâhi'n-Nahvi'l-Arabî -Dirâse Nakdiyye-*. Kuveyt: Dâru'l-Kalem, 1985.

- Sa'îd, Nefûse Zekeriyya. *Târîhu'd-Da'veti ilâ'l-Âmiyye ve Âsârûhâ fî Mısır*. İskenderiye: Dâru's-Sekâfe, 1964.
- Saîdî, Abdulmüte'âl. *en-Nahvu'l-Cedîd*. Kâhire: Dâru'l-Fikr el-Arabî, 1947.
- Samarrâî, Fâdil. *ed-Dirâsâtu'l-Luğaviyye ve'n-Nahviyye 'Inde'z-Zemahşerî*. Bağdad: Dâru't-Tedeyyun, 1970.
- Sîbeveyhi, Ebû Bişr Amr b. Usmân b. Kanber. *el-Kitâb*. thk. Abdusselâm Muhammed Harûn. Kâhire: Mektebetu'l-Hancî, 1988.
- Suyûtî, Abdurrahmân b. EbîBekr Celâluddîn. *el-Muzhir fî 'Ulûmi'l-Luğati ve Envâ'ihâ*. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998.
- Şâmî, Ahmed Cemîl. *en-Nahvu'l-Arabî Kadâyâhu ve Merâhilu Tatavvurih*. Beyrût: Dâru'l-Hadâra, 1418.
- Şimşek, Şahin. İbrahim Mustafa'nın Nahiv İlminin Islahına Dair Görüşleri. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6/12 (Bolu: 2018), 430-456.
- Tantâvî, Muhammed. *Neş'etu'n-Nahv ve Târîhu Eşherî'n-Nuhât*. Kâhire: Dâru'l-Maârif, ts.
- Tekin, Selim, *Temmam Hassan ve Arap Dilbilim Çalışmalarındaki Yeri*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Tokay, Ayşe. *Nahvin Doğuşu*. Ankara: Gece Kitaplığı, 2020, 90-130.
- Umer, Ahmed Muhtâr Abdulhamîd. *el-Bahsu'l-Luğavî 'Inde'l-Arab*. Kâhire: Alemu'l-Kutub, 1988.
- Yûsuf, Muhammed Hayr Ramazan. *Mu'cemu'l-Muellifin el-Mu'âsirîn fî Âsârihim el-Mahtûta ve'l-Mefkûd*. Riyâd: Mektebetu Melik Fahd el-Vataniyye, 2004.
- Zeccâcî, Ebu'l-Kâsım Abdurrahmân b. İshâk en-Nihâvendî, *el-Cumel fi'n-Nahv*, Muessetu'r-Risâle, Beyrût: 1984.
- Zehebî, Şemsuddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Usmân b. Kaymâz. *Siyeru A'lami'n-Nubelâ*. Beyrût: Muessetu'r-Risâle, 2001.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd. *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidî't-Tenzîl ve 'Uyûni'l Ekâvil fî Vucûhi't-Te'vîl*. Beyrût: Dâru'l- Dâru'l-Ma'rife, 2009.
- Zirikî, Hayruddîn. *el-A'lâm*. Beyrût: Dâru'l-Alem li'l-Melâyîn, 2002.
- Zubeydî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan. *Tabakâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Luğaviyyîn*. nşr. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm. Kâhire: Dâru'l-Maârif, 1973.
- Zubeydî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan. *el-Vâdih*. thk., Abdulkerîm Halîfe. Ammân: Dâru Celîs, 2011.